

2. De onttovering van de wereld en de crisis van de sociologie: hoe de sociologen van God's schoot zijn getuimeld

*Dick Houtman*¹

“Wat mensen geloven is belangrijker dan wat waar is”

(Tareq Aziz)

1. Inleiding: een harde jongen?

De meeste inleidende tekstboeken in de sociologie verschaffen een raar beeld van ons vak. Enerzijds verzekeren ze de lezer dat de sociologie een echte wetenschap is. Zij zou niet ‘zomaar’ een interpretatie aan maatschappelijke standen van zaken toekennen, vergelijkbaar met de wijsheden die de buurvrouw debiteert terwijl zij scholletjes staat te bakken, maar streven naar het toekennen van een ‘objectieve’ betekenis, die stevig is verankerd in de resultaten van systematisch empirisch onderzoek. Maar anderzijds blijft in dezelfde tekstboeken onvermeld dat twee van de drie klassieke grondleggers van de sociologie, Marx en Durkheim, zich welbeschouwd weinig aan deze eis van wetenschappelijkheid gelegen lieten liggen. En bovendien wekken ze vaak de onjuiste indruk dat Max Weber, die derde klassieke grondlegger van de sociologie, met zijn pleidooi voor een waarderingsvrije sociologie zo’n toekenning van een ‘objectieve’ betekenis aan maatschappelijke standen van zaken voor ogen zou hebben gehad.

Waar iedereen het er over eens is dat in de wetenschap voor geloven geen plaats is, komt wie hier gevoelig voor is, het desondanks verontrustend vaak tegen. Bij Marx, bij Durkheim, en ook bij veel ‘harde jongens’ (m/v): degenen die je ’s nachts wakker mag maken voor een mooi databestand, een snelle computer en de meest recente versie van SPSS. En ik kan het weten, want ook ik beschouwde mezelf vroeger als een harde jongen. Of beter: ik doe dat nog steeds, zelfs meer dan toen, maar geloof inmiddels niet meer zo in de hardheid van het type sociologie dat ik destijds voor hard hield. Mijn intellectuele omzwervingen van de afgelopen jaren behelzen dan ook een zoektocht naar een sociologie waaruit de fantasieën en morele preoccupaties van de socioloog met harde hand zijn verwijderd. En inmiddels hebben deze omzwervingen mijn trouw aan welke sociologische traditie dan ook goeddeels ondergraven. Wat mij betreft heeft het orakel uit Betondorp, zoals zo vaak, ook in dit geval het gelijk aan zijn zijde en ‘hep’ dus ‘elk voordeel se nadeel’.

Leo d’Anjou is één van de weinigen die deze intellectuele omzwervingen vanaf het prille begin heeft meegemaakt en beïnvloed. Niet alleen liet hij mij als student kennismaken met enkele hoofdwerken van Marx, Durkheim en Weber, maar ook, toen ik midden jaren tachtig enige tijd voor

hem werkte als onderzoeksassistent, met de cultuursociologie – al was (en is) hij daar met zijn strenge modelmatige aanpak misschien een wat vreemde eend in de bijt. Leo onderzocht destijds aan de hand van geschreven bronnen de rol van ‘collectieve definities van de situatie’ bij de maatschappelijke agendavorming door sociale bewegingen. En ik beschouwde mijzelf dus als een harde jongen. Ik viel als een blok voor Erik Wright’s ‘multivariate Marxism’ (Wright, 1989: 73) en met name voor diens boek *Class Structure and Income Determination* (1979): een heldere en systematische reconstructie van het klassieke gedachtegoed van Marx en een ijzersterke empirisch-theoretische kritiek op de neo-klassieke ‘human capital theory’ in één band. Wat wil een harde jongen nog meer?

Inmiddels zijn we een jaar of vijftien verder en heb ik niet de indruk dat Leo helemaal begrijpt hoe deze harde jongen heeft kunnen veranderen in een soort cultuursocioloog die een flinke klap van de postmoderne molen heeft meegekregen en die niet langer een voorkeur voor kwantitatief boven kwalitatief onderzoek heeft. Soms kreeg ik zelfs de indruk dat hij mijn intellectuele omzwervingen beschouwde als een soort intellectuele losbandigheid of post-puberale recalcitrantie. Wat mij betreft, is echter sprake van een min of meer logische en onvermijdelijke uitkomst van een intellectueel integere zoektocht naar een sociologie die gezuiverd is van als wetenschap vermomde metafysica en moralistische praatjes – een sociologie waarin voor geloven geen plaats meer is.

En waar de sociologie als geheel in de afgelopen halve eeuw evenzeer wordt gekenmerkt door zo’n zoektocht, is dit meer dan een strikt persoonlijke ambitie. Wellicht is dit daarom een passende gelegenheid om mijn ideeën hieromtrent eens op een rijtje te zetten. Ik verdedig eerst aan de hand van enkele kernideeën uit het werk van Marx, Durkheim en Weber de stelling dat zo’n zuivering van de sociologie inderdaad noodzakelijk was. En vervolgens verdedig ik de stelling dat veel erop wijst dat de sociologie, tragisch genoeg, deze op zichzelf noodzakelijke zuivering niet zal gaan overleven.

2. Bij God op schoot?

2.1. *Goochelen met Marx en Durkheim*

Met zijn notie van ‘vals klassenbewustzijn’ pretendeert Marx de ‘ware’ belangen van de arbeidersklasse te kennen en op grond daarvan het rationaliteitsgehalte van haar feitelijke bewustzijn te kunnen beoordelen. Arbeiders met rechtse sympathieën zijn volgens Marx dus als Willem-Alexander, als wij tenminste mogen afgaan op de woorden van diens echtgenote: “een beetje dom”. Zij begrijpen niet hoe de wereld ‘echt’ in elkaar zit en handelen daardoor irrationeel. Marx’ pretentie te weten hoe de sociale werkelijkheid ‘echt’ is – ‘echt’ in de zin van zuiver objectief en dus onafhankelijk van de onvermijdelijk vertekende manier waarop de deelnemers aan het sociale leven haar waarnemen –, berust echter niet op enig empirisch inzicht. Voor de vraag hoe normaal of rationeel linkse of rechtse sympathieën van de arbeidersklasse zijn, maakt het immers

helemaal niet uit wat voor politieke ideeën arbeiders in feite hebben. Rechtse sympathieën getuigen wat hem betreft per definitie van ‘vals’ en linkse van ‘waar’ klassenbewustzijn. De empirisch waarneembare sociale werkelijkheid doet er dus niet toe.

Een vergelijkbare redenering is te vinden in het werk van Durkheim. Hij beweert dat organische solidariteit, gekenmerkt door een harmonieuze samenwerking tussen arbeid en kapitaal, de ‘normale’ vorm van solidariteit in moderne industriële samenlevingen is. Stakingen, uitbuiting, klassenstrijd, etcetera, zijn wat hem betreft ‘pathologische’ en ‘abnormale’ uitwassen. Ook dit is echter geen empirische vaststelling. Sterker: was dit wel het geval, dan zou Durkheim in het befaamde voorwoord bij de tweede druk van *The Division of Labor in Society* (1964 [1893]: 1-38) geen aanbevelingen hebben hoeven doen om de in zijn tijd zwaar tegenvallende organische solidariteit te versterken. Durkheim laat dus, merkwaardig genoeg, de mogelijkheid open dat organische solidariteit niet bestaat, maar toch normaal is. Daarmee doet de empirisch waarneembare sociale werkelijkheid er ook voor hem niet toe.

Volgens Marx zijn klassenstrijd en uitbuiting kortom ‘normaal’ en is een harmonieuze samenwerking tussen arbeid en kapitaal ‘abnormaal’, terwijl Durkheim, pikant genoeg, precies het omgekeerde beweert. Als dit verder niet afhankelijk is van de mate waarin klassenstrijd, uitbuiting en klassenbewustzijn feitelijk voorkomen, waarop zijn beide beweringen dan gebaseerd? Het antwoord is dat dit geen wetenschappelijke uitspraken zijn, maar schoolvoorbeelden van waardeoordelen in de zin van Weber. Organische solidariteit ‘is’ helemaal niet het ‘normale’ type solidariteit in de hedendaagse samenleving en rechtse arbeiders ‘zijn’ helemaal niet dom en irrationeel. Dat vinden Durkheim en Marx alleen maar. En dat mogen zij natuurlijk ook best vinden, maar wat zij niet mogen, is deze meningen voorstellen als wetenschappelijk gegevenheden. Waar zij dit toch doen, pretenderen zij als het ware bij God op schoot te zitten, daardoor anders dan gewone stervelingen de werkelijkheid zoals zij ‘werkelijk’ is te kunnen doorgronden, en daardoor op wetenschappelijke gronden ‘normale’ van ‘pathologische’ (Durkheim) en ‘ware’ van ‘valse’ (Marx) opvattingen en gedragingen te kunnen onderscheiden.

Durkheim en Marx zitten niet bij God op schoot. Waar hun onverenigbare ideeën over de ‘echte’ werkelijkheid onafhankelijk zijn van wat zich maatschappelijk feitelijk voordoet, zeggen ze meer over hun eigen moreel-politieke preoccupaties dan over enige empirisch waarneembare werkelijkheid. Hun waardeoordelen over ‘(ab)normaliteit’, ‘pathologie’, ‘waarheid’ of ‘valsheid’ zijn onverbreekelijk verbonden met de wetenschappelijk niet te funderen morele gezichtspunten waarop zij hun analyses optrekken (Seidman, 1994).² Marx en Durkheim bedonderen hun publiek kortom op dezelfde manier als de goochelaar: zij trekken aan het slot van de voorstelling het konijn onder de oksel vandaan, dat zij er vooraf zelf onder hebben gepropt.

2.2. Sociologie en zingeving

Met hun misplaatste toekenning van een ‘objectieve betekenis’ aan maatschappelijke standen van zaken op grond van een vermeend inzicht in een ‘diepere’ buitenempirische sociale werkelijkheid, die als het ware ‘achter’ of ‘onder’ de alledaagse sociale werkelijkheid verscholen ligt en als zodanig voor gewone stervelingen onzichtbaar blijft, bezondigen Durkheim en Marx zich aan de beoefening van ‘betoverde’ sociologie. Webers notie van de ‘onttovering van de wereld’ verwijst immers precies naar de erosie van het geloof in het bestaan van zo’n buitenempirische werkelijkheid: “it means that principally there are no mysterious incalculable forces that come into play” (Weber, 1948 [1919]: 139). En waar het geloof in zo’n buitenempirische werkelijkheid met de onttovering van de wereld erodeert, kan aan de wereld geen ‘objectieve’ zin en betekenis meer worden toegekend. Voor een onttoverde wereld geldt nog slechts dat “the world’s processes (...) simply ‘are’ and ‘happen’ but no longer signify anything” (Weber, 1978 [1921]: 506). Het is een wereld zonder fundamenteën, waarin men zich er dus van bewust is dat een andere dan door mensen aangebrachte zin of betekenis onmogelijk is.

Als pleitbezorger van een ‘onttoverde’ sociologie heeft Weber geen goed woord over voor pseudo-wetenschap die metafysische speculaties over een ‘echte’ sociale werkelijkheid gebruikt om ‘objectieve’ zin en betekenis aan de wereld toe te kennen. Hij karakteriseert wetenschappers die geloven dat dit mogelijk is terecht als ‘grote kinderen’ (bijvoorbeeld 1948 [1919]: 142). Wat goed is en wat kwaad, wat normaal is en wat pathologisch, wat we moeten doen en wat we moeten laten: juist op de echt belangrijke vragen moet de wetenschap het antwoord schuldig blijven. “Only a prophet or a savior can give the answers” (Weber, 1948 [1919]: 153). Daarom kunnen ideeën als die van Marx over waar en vals klassenbewustzijn en die van Durkheim over organische solidariteit als de normale vorm van solidariteit in moderne samenlevingen niet serieus worden genomen. Ze pretenderen ten onrechte het sociale leven van een ‘objectieve’ betekenis te kunnen voorzien – een betekenis die geen product is van de menselijke geest, maar stevig gefundeerd in een voorbij de cultuur gesitueerde ‘echte’ sociale werkelijkheid. Ze vertonen daarmee verontrustende overeenkomsten met gnostische zingevingssystemen over een diepere werkelijkheid die voor ongewijden verborgen blijft en die slechts verlossing biedt aan degenen die er toegang toe hebben (vergelijk Tiryakian, 1996; Aupers, 2003). Ze lijken ook teveel op complottheorieën, waarin op vergelijkbare wijze een ‘echte werkelijkheid’ bij elkaar wordt gefantaseerd om ‘objectieve’ zin en betekenis te verschaffen (vergelijk Aupers, 2002).

3. De jaren zestig: crisis in samenleving en sociologie

3.1. Van een ‘echte’ naar een ‘virtuele’ werkelijkheid

Maar is het dan eigenlijk wel mogelijk om aan maatschappelijke verschijnselen op wetenschappelijke gronden een ‘objectieve’ betekenis toe te kennen, die superieur is aan die van de

buurvrouw? Staat het wetenschappelijke verbod op metafysische speculaties over een ‘echte’ sociale werkelijkheid die ambitie niet in de weg? De onenigheid over het antwoord op vragen als deze kwam in de jaren zestig in volle hevigheid tot uitbarsting. Destijds kwam de onttovering van de wereld in westerse samenlevingen in een stroomversnelling terecht, doordat de instituties van de burgerlijke prestatimaatschappij (het arbeidsbestel, het onderwijs, het huwelijk, het gezin, etcetera) in hoog tempo hun vroegere vanzelfsprekendheid verloren. Ze waren in de ogen van velen niet langer ‘natuurlijk’ en ‘vanzelfsprekend’ en werden bijgevolg meer ervaren als een ‘virtuele’ dan als een ‘echte’ werkelijkheid. Ze hadden, anders gezegd, in hun beleving net zo goed ‘anders’ kunnen zijn. Hiermee raakte het zelf van velen gevoelsmatig gescheiden van de institutionele orde en kwam het er als het ware ‘tegenover’ te staan (Berger et al., 1973). Dit wijdverspreide gevoel van vervreemding werd met name gedragen door hoog opgeleide jongeren, die meer aandacht voor vrijheid, inspraak en zelfontplooiing eisten (Zijderveld, 1970; Inglehart, 1977). Dat een en ander ook de sociologie niet onberoerd liet, is geen geheim. Maar hoe moet deze relatie worden begrepen?

3.2. De subjectieve wending in de sociologie

Waar destijds de dominante instituties van de burgerlijke prestatimaatschappij hun vroegere vanzelfsprekendheid verloren, vonden sociologen het in toenemende mate problematisch dat ze in veel sociologisch onderzoek juist werden voorgesteld als ‘normaal’, ‘natuurlijk’ en ‘onontkoombaar’ – dat ze, anders gezegd, werden voorzien van een ‘vaste’ en ‘objectieve’ betekenis of, nog anders gezegd, dat ze meer werden voorgesteld als een ‘echte’ dan als een ‘virtuele’ werkelijkheid. Sociologen als C. Wright Mills (1963 [1943]), Howard Becker (1967) en Alvin Gouldner (1970) bekritiseerden de manier waarop impliciete waardebetrokken gezichtspunten in het sociologisch onderzoek bepaalde manieren van leven voorstelden als ‘normaal’ en andere juist als ‘abnormaal’ of ‘pathologisch’. Hiermee kwam de verhouding tussen waarden en wetenschap, en daarmee onvermijdelijk ook de wetenschapsleer van Max Weber (1949), in het brandpunt van de sociologische discussie te staan (bijvoorbeeld Gouldner, 1962; Oakes, 1975).

De gewoonte om het sociale leven te bestuderen als een ‘ding daarbuiten’ met een bepaalde ‘objectieve’ betekenis kwam steeds meer onder vuur te liggen, terwijl de aandacht voor het zingevende, betekenisverlenende en werkelijkheidsconstruerende subject juist navenant toenam (Gouldner, 1970). Zo wordt deviant gedrag sindsdien vaker dan voorheen bestudeerd als het resultaat van een proces van etikettering (Becker, 1963; Douglas en Waksler, 1982) en is in het sociologisch onderzoek naar sociale problemen hun constructie – het proces van ‘claims making’ door maatschappelijke actoren waarvan ze de resultante zijn – steeds meer in de wetenschappelijke belangstelling komen te staan (bijvoorbeeld Spector en Kitsuse, 1977; Best, 1995). Hiermee ziet de socioloog en onderzoeker af van het zelf toekennen van een ‘objectieve’ betekenis aan het sociale leven, maar volstaat hij of zij met de analyse van de betekenisconstructies van de deelnemers aan het sociale leven. Anders dan bij Marx en Durkheim, worden aldus vragen naar de morele

aanvaardbaarheid of het rationaliteitsgehalte van deze constructies van de werkelijkheid uit de wetenschappelijke discussie uitgebannen als zijnde niet op wetenschappelijke gronden te beantwoorden.

Deze subjectieve wending in de sociologie behelsde welbeschouwd niets meer of minder dan een poging om de sociologie te onttoveren door haar te zuiveren van impliciet dan wel expliciet gemoraliseer over de strijdigheid van deze of gene constructie van de werkelijkheid met een 'echte' sociale werkelijkheid. De gedachte dat bepaalde categorieën van sociale verschijnselen 'objectief deviant', 'objectief abnormaal' of 'objectief pathologisch' zijn, werd ontmaskerd als een moralistische stellingname die welbeschouwd met sociologiebeoefening niets van doen heeft. Uit het feit dat bepaalde sociale verschijnselen in bepaalde, of zelfs in alle, culturele contexten als zodanig worden gedefinieerd, kan immers op geen enkele manier 'wetenschappelijk' worden afgeleid dat ze dat ook 'objectief gezien' zijn.

Dat in de jaren '60 maatschappelijke en intellectuele turbulentie hand in hand gingen, is kortom geen toeval. De subjectieve wending die destijds werd ingezet, was niet ingegeven door onderzoeksbevindingen die noopten tot theoretische innovatie, maar was nauw verbonden met de onttovering van de burgerlijke prestatie maatschappij (bijvoorbeeld Gouldner, 1970; 1973: 158-159; Cole, 1975; Seidman, 1994: 149-154; Wagner, 1994: 145-147). De gevoelens van vervreemding waarmee deze onttovering gepaard ging, stimuleerden de subjectieve wending in de sociologie, die op zijn beurt de maatschappelijke vervreemding weer verder opjoeg.

3.3. De neo-positivistische wending in de sociologie

Voor het op deze wijze uit de sociologie verbannen van speculaties en gemoraliseer moet echter een flinke prijs worden betaald: over de vraag of bepaalde constructies van de sociale werkelijkheid wellicht meer 'waar' zijn dan andere valt door de sociologie niets meer te zeggen. Zij die een naar de natuurwetenschappen gemodelleerde sociologie voor ogen hebben, zijn niet bereid om deze prijs te betalen. Zij wensen vast te houden aan de ambitie een 'objectieve' betekenis aan het sociale leven toe te kennen en dus aan de mogelijkheid om epistemologisch geprivilegieerde uitspraken te doen over het rationaliteitsgehalte van de werkelijkheidsconstructies van de deelnemers aan het sociale leven.

Maar omdat ook zij uiteraard geen genoegen willen nemen met gemoraliseer op grond van metafysische speculaties over een 'echte' sociale werkelijkheid, streven zij de onttovering van de sociologie op een radicaal andere wijze na. Zij veronderstellen dat de betekenisconstructies door de deelnemers aan het sociale leven, alsmede het daaruit voortvloeiende sociale handelen, 'afhankelijk zijn van' of 'bepaald worden door' de aard van de relatie die zij onderhouden met een 'echte' sociale werkelijkheid. Daarbij wordt deze 'echte' sociale werkelijkheid, anders dan bij Marx en Durkheim, daadwerkelijk in het empirisch onderzoek betrokken en van zijn morele karakter ontdaan. Volgens deze logica dient wat mensen doen en laten dus niet te worden 'begrepen' uit de manier waarop zij hun werkelijkheid construeren (dat wil zeggen: uit cultureel gestructureerde

‘redenen’), maar dient dit te worden ‘verklaard’ uit ‘oorzaken’, die zijn gesitueerd in een voorbij de cultuur gesitueerde ‘echte’ sociale werkelijkheid (vergelijk Winch, 1958). Aldus wordt een sociologie nagestreefd die noch uitmondt in conclusies over de morele aanvaardbaarheid van opvattingen of gedragingen, zoals bij Marx en Durkheim, noch in inzicht in de manier waarop de deelnemers aan het sociale leven hun werkelijkheid construeren en op grond daarvan handelen.

Eén van de meest prominente pleitbezorgers van deze alternatieve route naar een onttoverde sociologie is de eerder dit jaar overleden Robert Merton. Wat Merton voor ogen had, was cumulatie van kennis via een wederzijdse bevruchting van theorievorming en empirisch onderzoek. In zijn pleidooi voor theorieën van middelbare reikwijdte, opgenomen in zijn *Social Theory and Social Structure* (1968), zet hij uiteen dat twee veel gebezigde concepties van ‘theorie’ deze ambitie in de weg staan.³ In de eerste plaats wijst Merton ‘totale sociologische systemen’ af: brede sociologische interpretatiekaders, waarmee eigenlijk alles wel kan worden geïnterpreteerd. Streeft men naar cumulatie van sociologisch-theoretische inzichten, dan heeft men niet veel aan ‘het’ marxisme, ‘de’ systeemtheorie, ‘het’ symbolisch interactionisme of ‘de’ conflicttheorie: ze zijn noch empirisch te bevestigen, noch te weerleggen. Mij dunkt dat Merton het hier bij het rechte eind heeft. Dergelijke ‘totale sociologische systemen’ verschillen welbeschouwd slechts marginaal van politieke ideologieën of zingevingssystemen. Men kan ze sympathiek of onsympathiek, verwerpelijk of waardevol, mooi of lelijk vinden, maar men kan niet aantonen dat ze ‘waar’ of ‘onwaar’ zijn. Daarmee zijn ze weliswaar onmisbaar voor het sociale leven, maar kunnen ze in de wetenschap worden gemist als kiespijn.

Ten tweede zet Merton uiteen dat ‘empirische generalisaties’, regelmatig in onderzoek vastgestelde patronen van empirische samenhang, geen theorie zijn: “Although propositions of this order are essential in empirical research, a miscellany of such propositions only provides the raw materials for sociology as a discipline. The theoretic task, and the orientation of empirical research toward theory, first begins when the bearing of such uniformities on a set of interrelated propositions is tentatively established. The notion of directed research implies that (...) empirical inquiry is so organized that if and when empirical uniformities are discovered, they have direct consequences for a theoretic system. In so far as the research is directed, the rationale of findings is set forth before the findings are obtained” (Merton, 1968: 150). Empirische generalisaties zijn dus geen sociologische theorieën, maar vormen als empirische regelmatigigheden slechts de onmisbare grondstoffen waaruit deze kunnen en moeten worden gedestilleerd. De klassieke status van Durkheims studie over zelfmoord is bijvoorbeeld niet te danken aan de onderzoeksbevinding dat Protestanten vaker zelfmoord plegen dan Katholieken, maar aan Durkheims theoretische interpretatie van dit destijds alom bekende patroon.

Wij kunnen het verschil tussen een empirische generalisatie en een theorie kortom op verschillende manieren formuleren. Ten eerste roept een empirische generalisatie slechts de vraag naar haar interpretatie op, terwijl deze interpretatie wordt geboden door een theorie. Ten tweede is een empirische generalisatie onontkoombaar ‘waar’, terwijl een theorie een interpretatie voor een

serie empirische generalisaties is, waarvan het waarheidsgehalte nooit onomstotelijk kan worden bewezen. Ten derde kan men uit een theorie, anders dan uit een empirische generalisatie, hypothesen afleiden om haar houdbaarheid te beproeven. Als Durkheims interpretatie van het verschil tussen Protestanten en Katholieken juist is, dan mag bijvoorbeeld ook worden verwacht dat alleenstaanden vaker zelfmoord plegen dan gehuwden, dat de Anglicaanse kerk meer bescherming biedt tegen zelfmoord dan andere Protestantse kerken, etcetera. Doordat Durkheim ook deze aanvullende hypothesen toetst en bevestigd ziet, wint zijn interpretatie van het verschil tussen Protestanten en Katholieken aan geloofwaardigheid en wordt zijn theorie steviger empirisch verankerd.

4. Neo-positivisme in actie

4.1. Van empirische generalisaties naar theoretische interpretaties

In de meeste gevallen blijkt het voor sociologen niet zo'n probleem om het eens te worden over de vraag of bepaalde empirische patronen zich wel of niet voordoen. Figuur 1 bevat enkele voorbeelden van empirische generalisaties, soms ontwikkelingen in de tijd, soms verschillen tussen bevolkingsgroepen, die vandaag de dag bij mijn weten alle onomstreden zijn.

Figuur 1. Voorbeelden van empirische generalisaties.

- Hoog opgeleiden hebben in westerse samenlevingen gemiddeld genomen een hoger inkomen dan laag opgeleiden.
- In de meeste westerse landen is in de afgelopen 50 jaar de identificatie met de traditionele Christelijke kerken afgenomen.
- Hoog opgeleiden hechten in westerse samenlevingen gemiddeld genomen meer belang aan individuele vrijheid dan laag opgeleiden.
- Hoog opgeleiden hebben in westerse samenlevingen gemiddeld genomen hoger opgeleide ouders dan laag opgeleiden.
- Het conventionele patroon van een links stemmende arbeidersklasse en een rechts stemmende middenklasse is de afgelopen vijftig jaar in de meeste westerse landen verzwakt.

Over de volgens Merton voor een wetenschappelijke sociologie belangrijkere vraag hoe deze patronen moeten worden geïnterpreteerd c.q. wat ze precies betekenen voor welke sociologische theorieën blijkt men het veel minder gemakkelijk eens te worden. Zo is de theoretische betekenis van alle vijf de in figuur weergegeven empirische generalisaties omstreden: in geen van deze gevallen bestaat overeenstemming over de vraag welke theorieën ze bevestigen of weerleggen.

Laat ik me bij wijze van voorbeeld beperken tot de derde, omdat deze betrekking heeft op een onderzoeksterrein waarop ik goed ben ingevoerd. Wat betekent de voor westerse samenlevingen goed gedocumenteerde relatie tussen het opleidingsniveau en het belang dat men hecht aan

individuele vrijheid voor welke theorieën c.q. hoe moet of kan deze relatie theoretisch worden geïnterpreteerd? Er bestaan verschillende, vaak onderling strijdige, interpretaties, maar ik beperk me hier tot slechts twee invloedrijke voorbeelden. Melvin Kohn interpreteert deze relatie al tenminste sinds zijn eerste boek *Class and Conformity* (1977 [1969]) als een verschil tussen ‘klassen’, dat wordt veroorzaakt door de vrijheid die men in het werk heeft (vergelijk Kohn en Schooler, 1983; Kohn en Slomczynski, 1990). Wie de moeite neemt om Kohns eigen onderzoeksbevindingen te inspecteren,⁴ kan niet anders concluderen dan dat deze theoretische interpretatie van Kohn meer zegt over zijn geloof in deze theorie dan over de sociale werkelijkheid. Het gaat in feite slechts om een verschil tussen hoog en laag opgeleiden en niet tussen ‘klassen’, dat bovendien niet of nauwelijks kan worden toegeschreven aan verschillen naar vrijheid in het werk (zie hierover: Houtman, 2003: 47-65).⁵

Ronald Inglehart (1977; 1990; 1997) biedt een hele andere interpretatie van deze zelfde relatie. Hij schrijft het belang dat hoog opgeleiden hechten aan vrijheid en zelfontplooiing toe aan het feit dat zij, vaker dan laag opgeleiden, zijn opgegroeid in rijke gezinnen, waardoor zij gedurende de rest van hun leven belang zouden blijven hechten aan de ‘hogere’ behoeften aan vrijheid en zelfontplooiing (‘postmaterialisme’). Deze interpretatie is echter weinig meer dan een slag in de lucht. Of opgroeien onder welvarende omstandigheden inderdaad leidt tot ‘postmaterialisme’, wordt in Ingleharts eerste boek *The Silent Revolution* (1977) niet eens onderzocht. En in zijn latere werk besteedt hij hieraan weliswaar aandacht, naar het zich laat aanzien vooral onder druk van tegen zijn dubieuze interpretatie gerezen kritiek, maar een overtuigende verdediging tegen zijn critici heeft Inglehart nooit kunnen bieden. Sterker: alle mij bekende serieuze toetsingen van de hypothese dat opgroeien in een rijk gezin leidt tot ‘postmaterialisme’, leiden tot de conclusie dat deze relatie helemaal niet bestaat (zie hierover uitgebreider: Houtman, 2003: 66-102).⁶

Het is niet onbelangrijk om op te merken dat wij hier niet te maken met zomaar twee knullige marginale theorieën. De theorieën van Kohn en van Inglehart zijn voorbeelden van theorieën die door hele volksstammen in de sociale wetenschappen serieus worden genomen en in hoge mate de onderzoeksagenda van andere onderzoekers beïnvloeden. Spinner aarzelt bijvoorbeeld niet om Kohns onderzoeksprogramma te typeren als “one of American sociology’s most cumulative and productive research programs” (1998: 170). En in het geval van Ingleharts theorie spraken Lafferty en Knutsen reeds in het midden van de jaren tachtig over “a subdiscipline of ‘postmaterialist studies’” (Lafferty en Knutsen, 1985: 411), terwijl Layman en Carmines recenter spraken over een “not-so-modest cottage industry” (1997: 767). Uit de enthousiaste omhelzing van deze twee theorieën kan naar mijn oordeel dan ook veilig worden geconcludeerd dat het in de sociologie niet uitzonderlijk is dat theorieën worden aanvaard waarvoor in feite geen serieus te nemen empirische ondersteuning bestaat. Deze twee theoretische interpretaties van de genoemde statistische relatie worden met andere woorden niet aanvaard omdat ze overeenstemmen met de sociale werkelijkheid, maar om andere redenen, waarover ik hier verder niet wil speculeren.

Als men eenmaal in een bepaalde theorie gelooft, dan lijken empirische contra-indicaties er kortom niet veel meer toe te doen. Dit kan ook worden geïllustreerd aan de hand van onderzoek naar de relatie tussen klassenpositie en stemgedrag. Politiek sociologen die geloven in de klassenanalyse beschouwen het als ‘logisch’ dat de arbeidersklasse links stemt en de middenklasse rechts, omdat vooral de eerste belang heeft bij economische herverdeling. Dat het conventionele patroon van een links-stemmende arbeidersklasse en een rechts-stemmende middenklasse de afgelopen 50 jaar in de meeste westerse samenlevingen is verzwakt (Nieuwbeerta, 1995), leidt dan ook niet tot serieuze twijfel aan de houdbaarheid van deze theorie. Nodig is volgens bijvoorbeeld Goldthorpe slechts “(attending) to the analytical developments that are required if the relationships that actually do prevail (...) are to be more profitably examined” (2001: 111-112). Minder verhullend geformuleerd: er moeten gewoon aanvullende economische belangen worden bedacht en andere klassen worden onderscheiden om ook links stemmen door de middenklasse te kunnen interpreteren aan de hand van de oude theoretische logica. Goldthorpe kan zich deze moeite overigens besparen, want dit hebben anderen al voor hem gedaan: de bedenkers van de zogenoemde ‘New Class Theory’, door Daniel Bell (1980: 145) niet ten onrechte gekarakteriseerd als “a linguistic and sociological muddle”. En inmiddels hebben nijvere sociologen behalve economische motieven voor de middenklasse om links te stemmen ook motieven voor de arbeidersklasse bedacht om juist rechts te stemmen (zie hierover: Achterberg en Houtman, 2003).

De theorie dat het stemgedrag wordt bepaald door klassengebonden economische belangen is hiermee volmaakt onweerlegbaar geworden. Ieder willekeurig patroon kan in deze zin worden geïnterpreteerd: stemt de middenklasse rechts, dan komt dat doordat zij haar economische klassenbelangen nastreeft; stemt zij links, dan komt dat óók doordat zij haar economische klassenbelangen nastreeft – en voor de arbeidersklasse geldt uiteraard hetzelfde. De ambitie om menselijk ‘gedrag’ te ‘verklaren’ uit ‘oorzaken’ – en daarmee dus de ‘redenen’ die mensen voor hun handelen hebben buiten beschouwing te laten –, verschaft hier de onderzoeker een verontrustend grote vrijheid om de fantasie de vrije loop te laten en ieder aangetroffen patroon te interpreteren als voortvloeiend uit klassengebonden economische belangen. Wie namelijk de moeite neemt om te onderzoeken welke stemmotieven in feite een rol spelen, kan constateren dat links stemmen door de arbeidersklasse en rechts stemmen door de middenklasse inderdaad voortkomt uit met klassenbelangen verbonden economische stemmotieven. Hij of zij kan echter ook constateren dat afwijkingen van dit conventionele patroon – rechts stemmen door de arbeidersklasse en links stemmen door de middenklasse – voortkomen uit culturele stemmotieven die niets te maken hebben met klassengebonden economische belangen (Achterberg en Houtman, 2003).

4.2. Neo-positivisme tussen onttovering en herbetovering

Betekent dit dat de neo-positivistische hoofdstroom een betoverde vorm van sociologie in stand houdt, waarin fantasieën over een voorbij de cultuur gesitueerde ‘echte’ sociale werkelijkheid worden voorgesteld als wetenschappelijke kennis? Hoewel dat in de gegeven voorbeelden

inderdaad het geval is, is deze conclusie in zijn algemeenheid onhoudbaar. In werkelijkheid geloven namelijk steeds minder sociologen dat zij een ‘objectieve betekenis’ kunnen toekennen aan vastgestelde empirische patronen. Steeds vaker kiepert men eenvoudigweg een emmer met statistische relaties leeg zonder zich verder nog erg druk te maken over de vraag wat deze betekenen voor welke sociologische theorieën. Systematische aandacht voor de theoretische interpretatie van empirische relaties heeft steeds meer plaatsgemaakt voor een anti-theoretisch ethos en methodenfetisjisme.

Dat onderzoekers nog steeds de mond vol hebben over het ‘toetsen van hypothesen’ is slechts op het eerste gezicht met de stelling over een anti-theoretisch ethos in strijd. In veel gevallen zijn de getoetste ‘hypothesen’ namelijk helemaal geen hypothesen, in de zin van uit een theorie afgeleide empirisch toetsbare uitspraken om de houdbaarheid van deze theorie te kunnen beproeven. Het zijn ten eerste vaak een soort pre-theoretische ‘verwachtingen over wat er uitkomt’, die weinig meer tot uitdrukking brengen dan dat men ongeveer dezelfde relaties tussen variabelen verwacht aan te treffen als onderzoekers die eerder ongeveer hetzelfde hebben onderzocht. Ten tweede stuiten wij vaak op een diarree van uit allerlei verschillende theorieën losjes bij elkaar geharkte ‘hypothesen’, waarmee bijgevolg geen van deze theorieën systematisch kan worden getoetst (bijvoorbeeld De Witte en Billiet, 1999). Ik kan mij kortom niet aan de indruk onttrekken dat het empirisch sociologisch onderzoek steeds minder vaak in dienst staat van het realiseren van inzicht in de (on)houdbaarheid van sociologische theorieën. Theorieën worden bijgevolg steeds vaker op opportunistische wijze ‘toegepast’ en steeds minder vaak op serieus te nemen wijze getoetst – laat staan dat het empirisch onderzoek is gericht op de ontwikkeling van nieuwe en betere theorieën.⁷

In overeenstemming hiermee heeft men weliswaar de mond vol over het belang van het ‘verklaren’ in plaats van ‘slechts beschrijven’ van het sociale leven, maar is de notie van verklaren de afgelopen decennia steeds verder verschaald. Met theorie heeft verklaren steeds minder van doen. Steeds vaker wordt in feite niet meer bedoeld dan ‘variantie verklaren’. En zo’n uitgekledede conceptie van verklaren kan niet meer opleveren dan theoretisch betekenisloze pseudoverklaringen. Zo ‘verklaart’ Szirmai (1986) de neiging om de inkomensverschillen te verkleinen uit de afkeer van ongelijkheid en ‘verklaren’ Weijters en Scheepers (2003) het onderhouden van contact met autochtonen door allochtonen uit de beheersing van de Nederlandse taal. Het behoeft geen betoog dat in beide gevallen een hoge proportie verklaarde variantie resulteert,⁸ maar implicaties voor de (on)houdbaarheid van sociologische theorieën zijn er niet.

De logische pendant van een dergelijk anti-theoretisch ethos is een ver doorgevoerd methodenfetisjisme. Zo construeert Nieuwbeerta drie generaties in het naoorlogse onderzoek naar de relatie tussen klassen en stemgedrag, die eigenlijk alleen in methodisch-technisch opzicht van elkaar verschillen (1995: 1-27). Deze opeenvolging van generaties beschouwt hij desondanks als een proces van ‘wetenschappelijke vooruitgang’. Hoezeer hij hiervan overtuigd is, blijkt uit het feit dat deze gedachte niet wordt heroverwogen wanneer uit zijn eigen onderzoek blijkt dat het nieuwe methodologische gereedschap precies dezelfde onderzoeksresultaten oplevert als het oude.⁹

In de sociologische tijdschriften lijkt men de intellectueel dodelijke combinatie van theoretische gemakzucht en methodenfetisjisme steeds vaker aan te treffen. Dit blijkt onder andere uit titels die de suggestie moeten wekken dat de kwaliteit van empirisch onderzoek minder wordt bepaald door de kritische theoretische interpretatie van de gevonden statistische relaties dan door de gehanteerde onderzoeksofzet, de statistische analysetechnieken en zelfs de geanalyseerde databestanden. Figuur 2 biedt een handjevol betrekkelijk willekeurig gekozen voorbeelden.

Figuur 2. Voorbeelden van methodenfetisjisme in titels van sociologische tijdschriftartikelen (volledige referenties niet opgenomen in de geraadpleegde literatuur).

-
- ‘Estimating the Influence of Health as a Risk Factor on Unemployment: A Survival Analysis of Employment Durations for Workers Surveyed in the German Socio-Economic Panel (1984-1990)’ (Arrow, 1996)
  - ‘Health Care Utilization after Economic Reform in Mainland China: A Multinomial Logit Approach’ (Chen en Liu, 2001)
  - ‘Black Concentration Effects on Black-White and Gender Inequality: Multilevel Analysis for US Metropolitan Areas’ (Cohen, 1998)
  - ‘Multilevel Analysis of Situational Drinking among Canadian Undergraduates’ (Demers et al., 2002)
  - ‘Incentives and the Work Decisions of Welfare Recipients: Evidence from the Panel Survey of Income Dynamics, 1981-1988’ (Duncan, 2000)
  - ‘Predictors of Religiosity among Youth Aged 17-22: A Longitudinal Study of the National Survey of Children’ (Gunnoe en Moore, 2002)
  - ‘The Likelihood of Voting for a Black for President: A Probit Analysis’ (Lam, 1994)
  - ‘Social Control, Delinquency, and Youth Status Achievement: A Longitudinal Study’ (Li, 1999)
  - ‘A Comparison of Recidivism of Florida’s Community Control and Prison: A Five-Year Survival Analysis’ (Smith en Akers, 1993)
  - ‘Marital Happiness, Marital Duration, and the U-Shaped Curve: Evidence from a Five-Wave Panel Study’ (VanLaningham et al., 2001)
  - ‘The Stopping and Spacing of Childbirths and Their Birth-History Predictors: Rational-Choice Theory and Event-History Analysis’ (Yamaguchi en Ferguson, 1995)
  - ‘Multinomial Logit Latent-Class Regression Models: An Analysis of the Predictors of Gender-Role Attitudes among Japanese Women’ (Yamaguchi, 2000)
  - ‘Socioeconomic Determinants of Fertility in Hebei Province, China: An Application of the Sequential Logit Model’ (Zhang, 1994)
-

Het zou interessant zijn om eens een systematische empirische studie te wijden aan de vraag of dergelijke titels inderdaad steeds vaker voorkomen, maar naar mijn indruk is dat inderdaad het geval. De schijnbare oververtegenwoordiging van Oost-Aziatische auteursnamen in combinatie met dergelijke titels doet overigens nog meer verlangen naar een cultuursociologische studie met als titel *The Confucianist Ethic and the Spirit of Statistics*.

Sinds de jaren zestig lijkt zich binnen het neo-positivisme kortom een radicale onttoovering van de sociologie te hebben voltrokken. Hiermee is niet gezegd dat ‘betoverde’ waarheidsclaims, die bij kritische beschouwing meer zeggen over de fantasie van de socioloog dan over de sociale

werkelijkheid, volledig zijn uitgeroeid. We hebben daarvan immers diverse voorbeelden gezien. Hiermee is ook niet *per se* gezegd dat het op systematische wijze streven naar de toekenning van een ‘objectieve’ betekenis aan maatschappelijke standen van zaken een onmogelijke opgave is. Waarom het mij hier gaat, is dat dit streven steeds meer is verdrongen door onderzoek waarin nog slechts de vaststelling van statistische relaties wordt beoogd, liefst met zo geavanceerd mogelijke statistische analysetechnieken die de indruk moeten wekken dat er iets nieuws en iets belangrijks onder de zon is. De overtuiging dat “the world’s processes (...) simply ‘are’ and ‘happen’ but no longer signify anything” (Weber, 1978 [1921]: 506) is binnen de neo-postivistische hoofdstroom van de sociologie kortom steeds meer aanvaard geraakt. Door het opgeven van de ambitie om een ‘objectieve betekenis’ aan de sociale werkelijkheid toe te kennen, is men er in geslaagd om de sociologie vérgaand te onttoveren.

5. Neo-positivisme en postmodernisme: onverwachte convergenties

5.1. Het postmodernisme

Waar Marx en Durkheim nog geloofden dat sociologen en ‘leken’ twee verschillende mensensoorten zijn, kwam deze gedachte onder invloed van de subjectieve wending in de jaren zestig steeds meer onder druk. Zo zette Gouldner in *The Coming Crisis of Western Sociology* (1970) uiteen dat niet alleen de constructie van misdaad of sociale problemen door ‘gewone mensen’ een werkelijkheidsconstruerend proces door het subject is, maar de aanvaarding door sociologen van claims over de ‘objectieve betekenis’ van sociale verschijnselen evenzeer.¹⁰ Zijn stelling dat voor de aanvaarding van sociologische theorieën de empirische bewijsvoering niet doorslaggevend is, is verder geradicaliseerd binnen de postmoderne sociologie, zoals die sindsdien tot ontwikkeling is gekomen.

Postmoderne sociologen streven namelijk een onttovering van de sociologie na via de ontmaskering van misplaatste waarheidsclaims. Zij doen dit door te onderzoeken of deze in feite niet meer zeggen over het gezichtspunt van de onderzoeker dan over de sociale werkelijkheid zelf en richten daarbij hun pijlen op fantasieën over een ‘voorbij de cultuur’ gesitueerde ‘echte’ sociale werkelijkheid, zoals sociologen die gebruiken om aan de sociale werkelijkheid een ‘objectieve’ betekenis toe te kennen. Het gaat hen om het blootleggen van dit ‘Archimedisch punt’ en het demonstreren dat de hierop gebaseerde kennisclaims instorten wanneer het wordt vervangen door een ander en wetenschappelijk gezien even arbitrair gezichtspunt. Hoewel (in Nederland-polderland misschien nog meer dan elders) de meeste sociologen de neiging hebben het postmodernisme als een anti-intellectualistische en irrationele aberratie af te schilderen, is dat een onjuiste en eenzijdige voorstelling van zaken. Neo-positivisme en postmodernisme convergeren in tenminste twee belangrijke opzichten.

Ten eerste kan een ieder die Mertons “road map to a scientific sociology” op hoofdlijnen aanvaardt niet buiten de door postmoderne sociologen gehanteerde werkwijze. Of theoretische interpretaties van statistische samenhangen houdbaar zijn, kan men immers slechts op serieus te nemen wijze onderzoeken door ze kritisch te bevragen en te bezien of er geen andere denkbaar zijn die beter op dezelfde statistische samenhangen passen. Dit verzuimen en ‘zomaar’ genoeg nemen met een interpretatie zonder deze serieus op de proef te stellen, levert immers, zoals hierboven gedemonstreerd, gemakkelijk pseudo-kennis op: kennis die meer zegt over wat men gelooft dan over wat waar is. Wie het onttoverende potentieel van het postmodernisme niet serieus neemt, en dus valse kennisclaims niet op serieuze wijze tracht te ontmaskeren, loopt kortom een groot risico vast te lopen in een betoverde sociologie – een sociologie waarin de eigen fantasie wordt verward met de sociale werkelijkheid. Men ‘weet’ dan bijvoorbeeld dat organische solidariteit de ‘normale’ vorm van solidariteit in moderne samenlevingen is, dat opgroeien onder welvarende omstandigheden leidt tot een nadruk op het belang van individuele vrijheid en zelfontplooiing gedurende het verdere leven, dat links stemmen door de middenklasse, net als links stemmen door de arbeidersklasse, een gevolg is van klassengebonden economische belangen, etcetera.

Ten tweede, en belangrijker voor onderhavige analyse, zijn neo-positivisme en postmodernisme allebei intellectuele strategieën ter onttovering van de sociologie: gericht op het uitbannen van speculaties over een ‘echte’ sociale werkelijkheid waarmee aan het sociale leven een objectieve ‘zin’ of ‘betekenis’ kan worden toegekend. En waar men in het neo-positivisme in de praktijk steeds vaker genoeg neemt met het rapporteren van statistische relaties tussen variabelen zonder zich verder nog erg druk te maken over hun ‘objectieve betekenis’, is verregaande scepsis over de mogelijkheid om zo’n betekenis aan het sociale leven toe te kennen zeker geen exclusief postmoderne hebbelijkheid.

Maar natuurlijk zijn beide daarmee niet identiek. Het belangrijkste verschil is dat men binnen het neo-positivisme het streven een ‘objectieve betekenis’ aan het sociale leven toe te kennen niet of slechts met tegenzin wil loslaten, terwijl men dit laatste binnen het postmodernisme viert als een bevrijding. Zo zouden wij als sociologen volgens Seidman (1994: 3) “the false promise of science to achieve objective and universal knowledge” moeten opgeven ten gunste van “our role as storytellers or social critics”. Problematisch is wat Seidman en andere postmodernisten betreft dus niet dat het werk van sociologen als Marx en Durkheim bol staat van de morele oordelen over wat ‘normaal’, ‘abnormaal’, ‘vals’ of ‘pathologisch’ zou zijn, maar slechts dat Marx en Durkheim deze beoordeling voorstellen als ‘wetenschappelijk gefundeerd’ en ‘waar’. Interpretaties van het sociale leven, onvermijdelijk gekleurd door morele gezichtspunten, zouden dus de enige mogelijke en bovendien ook de enige betekenisvolle vorm van sociologische kennis zijn, waarbij voor onderscheidingen als die tussen sociologen en ‘leken’ of tussen ‘weten’ en ‘vinden’ geen plaats meer is.¹¹ Sociale verschijnselen hebben volgens postmodernisten eenvoudigweg *nooit* een ‘ware’ of ‘objectieve’ betekenis. Geen enkele betekenisverlening, of die nu afkomstig is van sociologen of van niet-sociologen, kan meer zijn dan een interpretatie en het is een illusie dat het mogelijk zou

zijn om uit te maken welke interpretaties meer of minder ‘waar’ zijn. Max Weber wees er al op: in een onttoverde wereld, waarin voor geloven geen plaats meer is, bestaan ‘ware’ of ‘objectieve’ betekenissen gewoon niet meer.

Kan de sociologie daarmee haar onttovering zonder kleerscheuren overleven? Kan de sociologie meer leveren dan fantasieën over een ‘echte’ sociale werkelijkheid, fantasieën over de ‘ware betekenis’ van correlaties tussen variabelen of morele perspectieven op het sociale leven zoals die worden gehanteerd door allerhande maatschappelijke groepen? Ik weet het niet. Maar wat ik wel weet is dat postmodernisten deze vraag ontkennend beantwoorden en dat ook neo-positivisten tegenwoordig minder optimistisch zijn dan enkele decennia geleden over de mogelijkheid om meer te bieden dan slechts correlaties tussen variabelen. Daarmee krijgt de wetenschappelijke sociologie, die wij onze studenten via onze tekstboeken nog steeds als richtinggevend ideaal voorhouden, steeds meer de gedaante van een wensdroom waarin men vaak tegen beter weten in maar gewoon moet blijven geloven.

5.2. *Het einde van de sociologie?*

Postmoderne sociologen bepleiten zoals gezegd een *Sociology After the Crisis* (Lemert, 1995): een sociologie die achterhaalde tegenstellingen als die tussen ‘weten’ en ‘vinden’ en tussen ‘wetenschap’ en ‘politiek’ voorbij is. Maar vele anderen vrezen dat de postmoderne wending en de daarmee gepaard gaande politisering van het vak het einde van de sociologie inluidt. In de Verenigde Staten verschijnen momenteel met de regelmaat van de klok kritische publicaties over de manier waarop de belofte van een wetenschappelijke sociologie wordt verkwanseld (bijvoorbeeld Black, 2000; Cole, 2001). Zo verdedigt Jonathan Turner (1992) onder de veelzeggende titel *The Promise of Positivism* de intellectuele erfenis van Auguste Comte tegen “the smug cynicism, relativism, and solipsism that has infected sociological theorizing these days” (ibid.: 156-7). Desondanks onderkent hij dat zijn pleidooi is “somewhat unfashionable these days” (ibid.: 156). Irving Louis Horowitz (1993), die onder de dramatische titel *The Decomposition of Sociology* verhaalt over de neergang van de wetenschappelijke sociologie in de Verenigde Staten, is al even pessimistisch. Met als leidraad “the dogma of liberation sociology” (ibid.: 12) maken “the new subjectivists” (ibid.: 49) – “ideologists masked as sociologists” (ibid.: 12) – volgens hem in toenemende mate een serieuze wetenschappelijke sociologiebeoefening onmogelijk. Ook hij gelooft niet dat het postmoderne tij nog te keren is en vreest dat zijn boek “will simply be one more last will and testament to the death of a tradition” (ibid.: 6).

Een kwalijk neveneffect van de postmoderne wending in de sociologie is volgens Horowitz dat degenen die een ‘echt wetenschappelijke’ sociologie als richtinggevend ideaal voor ogen hebben in toenemende mate hun toevlucht zoeken tot belerende vakgebieden als demografie, criminologie of ‘kunde-achtige’ vakgebieden in de sfeer van management, organisatie, beleidsanalyse, etcetera. Vooral opvallend in dit verband, maar niet opgemerkt door Horowitz, is de sterk toegenomen belangstelling van sociologen voor de biologie (vergelijk Schuyt, 2003: 89-90; Wilterdink, 2003).

Het boek *Crisis in Sociology: The Need for Darwin* van Lopreato en Crippen (1999) biedt hiervan een voorbeeld. Reeds bij klassieke sociologen als Marx, Durkheim en Spencer, zo stellen de auteurs, nam de strijd om het bestaan een belangrijke plaats in. Maar sociologen hebben dat verdrongen met als uiteindelijk resultaat de postmoderne wending in plaats van de broodnodige biologische.

Een vlag als *Social Stratification and Socioeconomic Inequality* kan tegenwoordig dan ook een hele andere lading dekken dan sociologen nog slechts enkele decennia geleden voor mogelijk zouden hebben gehouden. Het gaat hier om een tweedelig boek. Deel 1 heet *A Comparative Biosocial Analysis* (Ellis, 1993) en deel 2 *Reproductive and Interpersonal Aspects of Dominance and Status* (Ellis, 1994) en enkele typerende hoofdstuktitels zijn ‘A Biosocial Theory of Social Stratification: An Alternative to Functional Theory and Conflict Theory’, ‘Social Stratification, Testosterone, and Male Sexuality’ en ‘The High and Mighty among Man and Beast: How Universal Is the Relationship between Height (or Body Size) and Social Status?’ En voor wie denkt dat dit obscure lectuur is: beide delen zijn verschenen bij een gerenommeerde wetenschappelijke uitgeverij (Greenwood) en ook een tijdschrift als *Social Forces* publiceert tegenwoordig artikelen met titels als ‘A Biosocial Model of Status in Face-to-Face Primate Groups’ (Mazur, 1985) en ‘Marriage, Divorce, and Male Testosterone’ (Mazur en Michalek, 1998). Zelfs de godsdienstsociologie blijft niet onberoerd door de biologische wending. Zo schrijft Rodney Stark (2002; Miller en Stark, 2002) de geringere religiositeit van mannen in vergelijking met vrouwen niet toe aan culturele socialisatie-invloeden, maar aan hormonale verschillen tussen de seksen. En ook Stark is bepaald geen marginale figuur. Meer dan wie ook heeft hij sinds midden jaren tachtig de godsdienstsociologie opgeschud door de aanval op de seculariseringstheorie te openen (Stark en Bainbridge, 1985). Dat deze theorie vandaag de dag nog slechts door een handjevol excentriekelingen serieus wordt genomen, is in hoge mate het gevolg van Starks intellectuele inspanningen.

Het is naïef om te denken dat de toegenomen fascinatie van sociologen voor genen en hormoonspiegels slechts een gevolg is van het rechtser geworden politieke klimaat in Westerse samenlevingen. Zij komt overwegend voort uit zuiver intellectuele motieven en behelst een poging om de wetenschappelijke sociologie te redden uit het zompige moeras van het postmodern relativisme via de herintroductie van een ‘echte werkelijkheid’ – en ditmaal één die werkelijk ‘voorbij de cultuur’ is gesitueerd, want niet langer sociaal, maar biologisch van aard is. Dat hiermee de sociologie een specialisatie binnen de biologie dreigt te gaan worden, is een prijs die men voor het beoefenen van ‘echte wetenschap’ graag bereid is te betalen.

De sociologie is uit elkaar aan het vallen en de verschillende facties voelen steeds meer intellectuele verwantschap met collega's uit andere vakgebieden dan met een flink deel van hun collega-sociologen. Pathologisering en moddersmijterij door die ‘andere’ sociologen, die te dom zijn om te begrijpen hoe sociologie ‘eigenlijk’ moet worden beoefend, dragen hier zeer aan bij. Voor neo-positivisten wordt het steeds moeilijker om de verleidingen van de biologie te weerstaan en de cultural studies lonken naar de postmodernisten. Indien en voor zover de overbrugging van de

intellectuele tegenstelling tussen natuur- en cultuurwetenschap de bestaansgrond van de sociologie vormt – de sociologie als een “derde cultuur” (Lepenies, 1988) –, is zij aan het verdwijnen. Zij valt uiteen langs de intellectuele breuklijn die zij ooit beloofde te overbruggen. De crisis van de sociologie, reeds in volle hevigheid uitgebroken toen Gouldner (1970) hem 30 jaar geleden aankondigde, is kortom nooit meer overgegaan. Zij is dieper dan ooit en neemt vandaag de dag, ironisch genoeg, de gedaante aan van een onverzoenlijk conflict tussen neo-positivisme en postmodernisme, twee intellectuele strategieën om de sociologie te zuiveren van metafysische speculatie en als wetenschap voorgestelde moralistische praatjes. Te vrezen valt dat de sociologie haar eigen onttovering niet zal overleven.

6. Que faire?

Het is al met al een uitgelezen moment om met pensioen te gaan, want de sociologie is er onder invloed van de geschetste ontwikkelingen niet aantrekkelijker op geworden. Maar wie, zoals ik, nog een jaar of 25 te gaan heeft tot zijn afscheidscollega, kan natuurlijk niet om Lenins vraag heen: Wat te doen? Het zinkende schip van de sociologie verlaten voor een intellectuele transfer naar communicatiekunde, kunst- en cultuurwetenschappen of iets dergelijks? Hiervoor valt best veel te zeggen.¹² Maar vooralsnog lijkt het streven naar een betere sociologie mij de moeite waard: een sociologie die de radicale empirische oriëntatie van het neo-positivisme combineert met de postmoderne weerzin tegen het presenteren van de eigen fantasie als ‘waarheid’. Een sociologie dus, die de sociale werkelijkheid niet in de eigen theoretische interpretatiekaders perst, maar de betekenisconstructie door de deelnemers aan het sociale leven serieus neemt en een centrale plaats geeft in het onderzoek.

De socioloog moet geen “bloke with a robe”¹³ willen zijn – noch priester, noch profeet (Friedrichs, 1970). Geen priester, die gelooft op grond van een geprivilegieerde toegang tot een ‘echte’ sociale werkelijkheid de waarheid in pacht te hebben en op grond daarvan een soort culturele scheidsrechtersrol bij conflicten tussen ‘gewone mensen’ te kunnen vervullen (Bauman, 1987). Sociologen moeten niet geloven dat je ‘empirisch kunt onderzoeken’ of er rond de Tweede Kamerverkiezingen van 2002 in Nederland ‘echt’ ‘puinhopen van acht jaar Paars’ bestonden of dat je ‘wetenschappelijk’ zou kunnen vaststellen dat de islam in vergelijking met de westerse cultuur wel of niet ‘achterlijk’ is. Maar de socioloog moet ook geen profeet willen zijn, die het als zijn taak ziet om te orakelen over de morele tekortkomingen van de bestaande maatschappij en om de politieke strijd voor een betere samenleving aan te voeren. En de socioloog hoeft ook helemaal geen priester of profeet te zijn. Juist het afschudden van deze twee rollen opent de weg naar een sociologie die niet langer fantaseert over een ‘echte’ sociale werkelijkheid, niet langer op een gemakzuchtige manier correlaties ‘theoretisch interpreteert’ of ze gewoon zonder theoretische

reflectie op elkaar stapelt, en ook niet langer politieke praatjes onder het mom van kennis aan de man (m/v) brengt.

De verwerping van beide rollen brengt een post-metafysische, post-maatschappijkritische en post-positivistische sociologie binnen handbereik. Zo'n sociologie dient cultureel saillante en onderling conflicterende perspectieven op de sociale werkelijkheid, alsmede het daarmee verbonden sociale handelen, in interactie met elkaar te bestuderen. Zij doet daarmee zowel recht aan de perspectieven die de deelnemers aan het sociale leven zelf hanteren als aan de perspectieven en daarmee verbonden handelingen waarmee zij dagelijks worden geconfronteerd, doordat anderen ze hanteren. Zij stelt aldus mensen in staat om tegelijkertijd de ander door de eigen ogen en zichzelf door de ogen van anderen te zien, zonder dat daarbij één van deze gezichtspunten wordt geprivilegieerd boven de ander. Aldus kunnen persoonlijke ervaringen binnen een ruimere maatschappelijke context worden geplaatst,¹⁴ doordat niet alleen recht wordt gedaan aan de persoonlijke ervaring, maar ook aan de onafhankelijk hiervan bestaande 'echte' sociale werkelijkheid, waarvan men het bestaan niet kan ontkennen. Deze 'echte' sociale werkelijkheid is in dit geval niet langer 'voorbij de cultuur' gesitueerd, maar wel voorbij de *eigen* cultuur. Zij bestaat immers uit de bejegening door groepen met andere culturele interpretatiekaders dan die men zelf hanteert.¹⁵

De moord op Fortuyn, de aanslagen op het World Trade Center en het Pentagon, het racisme dat Nederland sindsdien overspoelt, alsmede de reacties daarop in islamitische kringen, zijn evenzovele voorbeelden die duidelijk maken dat de maatschappelijke dynamiek in gang wordt gezet door de manier waarop groepen zichzelf en elkaar zien. Hoe 'waar' of 'rationeel' deze beelden van de ander zijn, is een vraag waarover de socioloog niets kan zeggen en dus ook niets moet willen zeggen. Het enige dat belangrijk is, is of mensen geloven dat ze waar zijn. En daarop moet de sociologie zich dan ook richten: interacties tussen betekenisconstructies die door verschillende groepen voor waar worden gehouden. En welbeschouwd is er met een pleidooi voor zo'n sociologie, die onvermijdelijk een cultuursociologie is, natuurlijk niet veel nieuws onder de zon. William Thomas wees er immers bijna tachtig jaar geleden al op dat het sociale handelen van mensen slechts kan worden begrepen uit de manier waarop zij de sociale werkelijkheid interpreteren. Tareq Aziz zegt het Thomas dan ook terecht na. Maar Tareq Aziz is geen socioloog. Hij is een gewone sterveling en, erger nog, een misdadiger. En daarom zullen de meeste sociologen dit inzicht van hem wel niet willen aannemen. Arme Tareq? Arme sociologie...

Noten

¹ De auteur dankt Stef Aupers en Bram Steijn voor hun bruikbare commentaar op een eerdere versie van dit hoofdstuk.

² Deze eigen morele en politieke preoccupaties worden in de vorm van theoretische veronderstellingen ingebracht in de sociologische analyse – bijvoorbeeld via de arbeidswaardetheorie in het geval van Marx (Seidman 1994: 40-45).

³ Mertons stellingname in deze vertoont een opvallende verwantschap met C. Wright Mills' bekende kritiek op 'grand theory' en 'abstracted empiricism' (1959).

⁴ Daarvoor moet men dan wel zijn boeken bestuderen, want voor zover ik dat heb nagegaan, ontbreken in zijn artikelen pikant genoeg precies die analyseresultaten, die nodig zijn om de houdbaarheid van zijn theorie op serieuze wijze te kunnen beoordelen (Houtman, 2003: 50-51).

⁵ Sterker: onder scholieren en studenten vindt men vergelijkbare verschillen naar opleidingsniveau.

⁶ Ingleharts theorie luidt dat de toename van de welvaart in de twintigste eeuw heeft geleid tot een steeds sterkere nadruk op het belang van vrijheid en zelfontplooiing ('postmaterialisme'). Deze theorie steunt welbeschouwd slechts op het gegeven dat 'postmaterialisme' met name voorkomt onder jongeren en hoger opgeleiden, twee bevindingen die zonder veel verdere omhaal worden geïnterpreteerd als empirische ondersteuning. Dat jongeren in een rijkere samenleving en hoger opgeleiden in een rijker gezin zijn opgegroeid, is ongetwijfeld waar, maar dat betekent natuurlijk nog niet dat Ingleharts theorie ook houdbaar is. Gaat men met dergelijke gammele redeneringen genoegen nemen, dan kan men ook wel gaan beweren dat een langere levensverwachting leidt tot postmaterialisme. Dat jongeren en zij die in rijkere gezinnen zijn opgegroeid een langere levensverwachting hebben, is immers eveneens evident. Dat Ingleharts werk sinds de jaren zeventig een soort 'vlucht naar voren' te zien geeft, is tegen deze achtergrond misschien niet zo vreemd. Zijn aandacht heeft zich steeds meer verplaatst van de *oorzaken* van postmaterialisme naar de *gevolgen* ervan en van het vergelijken van *individuen* naar het vergelijken van *landen*. Met het eerste verdwijnt de harde kern van zijn theorie steeds meer naar de achtergrond en met het laatste verschaft Inglehart zich de mogelijkheden om zijn analyseresultaten te interpreteren als in overeenstemming met zijn eigen theorie. Waarom fruitvliegjes bestuderen als je met olifanten minder risico loopt?

⁷ Waar Nieuwbeerta (1995) bijvoorbeeld ongeveer alle uit de klassenanalyse afgeleide hypothesen moet verwerpen, is de ontwikkeling van een nieuwe en betere theorie volgens hem niet nodig. Toegevend dat hij welbewust "remained as close as possible within the class perspective" is hij eerlijk genoeg om zich af te vragen "whether this was a successful choice and whether future studies on this topic should also adopt this perspective" (1995: 201). Misschien, zo suggereert hij, levert toekomstig onderzoek wel betere resultaten op wanneer nog verder gedetailleerde klassenschema's worden toegepast dan hij nu reeds heeft gedaan. En hij vervolgt: "Only if these possibilities within the class perspective turn out to be ineffective at explaining variations in class voting, *should the class perspective be abandoned*" Om dan in de volgende zin prescriptie te vervangen door descriptie: "However, the (...) class perspective *is likely to remain important* (...) because of the lack of full-blooming alternative approaches for explaining variations in class voting" (ibid.: 201; mijn cursivering; DH). Anders gezegd: "Als de klassenanalyse faalt, dan moet zij eigenlijk terzijde worden geschoven, maar dat kan niet, want ik heb geen andere theorie". Nog anders gezegd: "Onderzoekers behoeven zich niet bezig te houden met theorieconstructie; zij moeten gewoon net zo lang blijven rotzooien met data tot er iets uitkomt dat significant is".

⁸ Waar in beide gevallen een aanzienlijke inhoudelijke overlap bestaat tussen de onafhankelijke en de afhankelijke variabele mag immers niets anders worden verwacht.

⁹ Dit onwankelbaar vertrouwen in het belang van methodisch-technische innovaties contrasteert schril met wat er in dezelfde periode op theoretisch gebied is gepresteerd op dit onderzoeksterrein. Zie mijn opmerkingen hierover in het voorgaande, alsmede noot 7 en Houtman (2003: 103-120).

¹⁰ Gouldner kent hierbij een belangrijke rol toe aan morele veronderstellingen over de aard van het sociale leven. Sociologen zijn volgens hem geneigd om een theorie als 'waar' te beschouwen, wanneer haar fundamentele veronderstellingen over het karakter van het sociale leven resoneren met hun persoonlijke morele ideeën hieromtrent. Dissoneren ze hiermee, dan zal een theorie volgens hem als onhoudbaar worden afgewezen.

¹¹ Charles Lemert (1995) noemt bijvoorbeeld de autobiografie *Monster: The Autobiography of an L.A. Gang Member* als voorbeeld van een geslaagde sociologische analyse, omdat zij toont hoe de wereld er uitziet vanuit het gezichtspunt van zijn auteur, Sanyika Shakur (tevens bekend onder de naam Monster Kody Scott), bendelid uit Los Angeles. En op vergelijkbare wijze benadrukt Seidman (1994: 234-280) dat de zogenoemde 'Nieuwe Sociale Bewegingen' van bijvoorbeeld zwarte Amerikanen, vrouwen en homoseksuelen niet simpelweg strijden voor erkenning van hun identiteit, maar daarmee onvermijdelijk tegelijkertijd 'new social knowledges' produceren – nieuwe morele perspectieven die tegelijkertijd sociologische kennis behelzen.

¹² Al is het maar omdat daar, meer dan in de hedendaagse sociologie, het intellectuele avontuur nog te vinden is. Recente boeken van De Mul (2002), Beunders (2002) en Turkle (1995) zijn slechts drie betrekkelijk willekeurig gekozen voorbeelden. Ze zijn alle drie geschreven door niet-sociologen en ze snijden alle drie vraagstukken aan, die zowel maatschappelijk als wetenschappelijk van belang zijn en waarvan het onbegrijpelijk is dat sociologen ze goeddeels laten liggen. Turkle is overigens weliswaar (wetenschaps)sociologe, maar ook (en misschien: vooral) psychoanalytica. Voor wie gewend is aan het werk van 'echte' sociologen, zoals dat wordt gepubliceerd in onze 'leading journals', is haar werk opvallend verfrissend en uitdagend.

¹³ De aanduiding "a bloke with a robe" werd tijdens een congres gebezigd door New Age-goeroe William Bloom (2003).

¹⁴ Dit was destijds, zoals bekend, Mills' (1959) elegante criterium voor een maatschappelijk betekenisvolle sociologie.

¹⁵ Zo'n sociologie is niet in de eerste plaats aantrekkelijk omdat in cultureel opzicht van elkaar verschillende groepen elkaar hierdoor beter zouden gaan begrijpen of meer zouden gaan respecteren of zoïets. Toenemend wederzijds begrip tussen de bestudeerde groepen is slechts één mogelijke reactie op een dergelijk type sociologische kennis. De tegengestelde reactie, die in gradatie kan variëren van onbegrip tot genocide, is even waarschijnlijk. Belangrijk is wel dat zo'n sociologie niet in de eerste plaats uitmondt in conclusies over de (on)houdbaarheid van sociologische theorieën – conclusies die, afgezien van een paar collega's elders op deze planeet, verder eigenlijk niemand iets interesseren en bijgevolg het maatschappelijk bestaansrecht van de sociologie ondermijnen (Glebbeek en De Vos, 2000).

Literatuur

- Achterberg, P. en D. Houtman. (2003). Het spook van de rechtse arbeidersklasse: Een culturele verklaring voor 'tegennatuurlijk' stemgedrag. In: *Sociologische Gids*, 50(1): 8-25.
- Aupers, S. (2002). 'Everything is connected': Naar een sociologie van paranoia en complottheorieën. In: *Sociologische Gids*, 49(3): 313-326.
- Aupers, S. (2003). 'Als engelen in cyberspace': De religieuze verbeelding van het Internet in Silicon Valley. pp. 66-88 in: G. Kuipers, J. de Kloet en S. Kuik (red.), *Digitaal contact*. Amsterdam: Stichting Amsterdams Sociologisch Tijdschrift.
- Bauman, Z. (1987). *Legislators and Interpreters: On Modernity, Post-Modernity and Intellectuals*. Cambridge: Polity Press.
- Becker, H.S. (1963). *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. Londen: Free Press.
- Becker, H.S. (1967). Whose Side Are We On? In: *Social Problems*, 14 (Winter): 239-248.
- Bell, D. (1980). The New Class: A Muddled Concept. pp. 144-164 in: D. Bell, *The Winding Passage: Essays and Sociological Journeys, 1960-1980*. Cambridge, MA: ABT.
- Berger, P.L., B. Berger en H. Kellner. (1973). *The Homeless Mind: Modernization and Consciousness*. New York: Random House.
- Best, J. (red.) (1995). *Images of Issues: Typifying Contemporary Social Problems (Second Edition)*. New York: Aldine De Gruyter.
- Beunders, H. (2002). *Publieke tranen: De drijfveren van de emotiecultuur*. Amsterdam: Contact.
- Black, D. (2000). Dreams of Pure Sociology. In: *Sociological Theory*, 18(3): 343-368.
- Bloom, W. (2003). A Changing Perspective on the New Age Movement: From Marginal Flakiness to an Intelligent Religion for Mature People. Paper presented at the conference *Alternative Spiritualities and New Age Studies*, May 30 – June 1, Milton Keynes, England.
- Cole, S. (1975). The Growth of Scientific Knowledge: Theories of Deviance as a Case Study. pp. 175-220 in: L. Coser (red.). *The Idea of Social Structure: Papers in Honor of Robert K. Merton*. New York: Harcourt, Brace, Jovanovich.
- Cole, S. (red.) (2001). *What's Wrong with Sociology?* New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Douglas, J.D. en F.C. Waksler (1982). *The Sociology of Deviance: An Introduction*. Boston: Little, Brown and Company.
- Durkheim, E. (1964 [1893]). *The Division of Labor in Society*. New York: Free Press.
- Ellis, L. (1993). *Social Stratification and Socioeconomic Inequality, Volume 1: A Comparative Biosocial Analysis*. Westport, CT: Greenwood.

- Ellis, L. (1994). *Social Stratification and Socioeconomic Inequality, Volume 2: Reproductive and Interpersonal Aspects of Dominance and Status*. Westport, CT: Greenwood.
- Friedrichs, R.W. (1970). *A Sociology of Sociology*. New York: Free Press.
- Glebbeek, A. en H. de Vos. (2000). Heeft de sociologie een toekomst? Over de hardnekkigheid en onvolledigheid van de sociologische beroepsopvatting. In: *Mens en Maatschappij*, 75(4): 277-297.
- Goldthorpe, J.E. (2001). Class and Politics in Advanced Industrial Societies. pp. 105-120 in: T.N. Clark en S.M. Lipset (red.). *The Breakdown of Class Politics: A Debate on Post-Industrial Stratification*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Gouldner, A.W. (1962). Anti-Minotaur: The Myth of a Value-Free Sociology. In: *Social Problems*, 9(Winter): 199-213.
- Gouldner, A.W. (1970). *The Coming Crisis of Western Sociology*. Londen: Heinemann.
- Gouldner, A.W. (1973). *For Sociology: Renewal and Critique in Sociology Today*. Harmondsworth: Penguin.
- Horowitz, I.L. (1993). *The Decomposition of Sociology*. New York: Oxford University Press.
- Houtman, D. (2003). *Class and Politics in Contemporary Social Science: 'Marxism Lite' and Its Blind Spot for Culture*. New York: Aldine de Gruyter.
- Inglehart, R. (1977). *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1990). *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Countries*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Kohn, M.L. (1977). *Class and Conformity: A Study in Values (Second Edition)*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kohn, M.L. en C. Schooler. (1983). *Work and Personality: An Inquiry into the Impact of Social Stratification*. New York: Ablex.
- Kohn, M.L. en K.M. Slomczynski. (1990). *Social Structure and Self-Direction: A Comparative Analysis of the United States and Poland*. Oxford: Basil Blackwell.
- Lafferty, W.M. en O. Knutsen. (1985). Postmaterialism in a Social Democratic State: An Analysis of the Distinctness and Congruity of the Inglehart Value Syndrome in Norway. *Comparative Political Politics*, 17(4): 411-430.
- Layman, G.C. en E.G. Carmines. (1997). Cultural Conflict in American Politics: Religious Traditionalism, Postmaterialism, and U.S. Political Behavior. In: *Journal of Politics*, 59(3): 751-777.
- Lemert, C. (1995). *Sociology After the Crisis*. Boulder, CO: Westview Press.
- Lepenies, W. (1988). *Between Literature and Science: The Rise of Sociology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lopreato, J. en T.A. Crippen. (1999). *Crisis in Sociology: The Need for Darwin*. New Brunswick, NJ: Transaction.
- Mazur, A. (1985). A Biosocial Model of Status in Face-to-Face Primate Groups. In: *Social Forces*, 64(2): 377-402.
- Mazur, A. en J. Michalek. (1998). Marriage, Divorce, and Male Testosterone. In: *Social Forces*, 77(1): 315-330.

- Merton, R.K. (1968). *Social Theory and Social Structure (Enlarged Edition)*. New York: Free Press.
- Miller, A.S. en R. Stark. (2002). Gender and Religiousness: Can Socialization Explanations Be Saved? In: *American Journal of Sociology*, 107(6): 1399-1423.
- Mills, C.W. (1963 [1943]). The Professional Ideology of the Social Pathologists. pp. 525-552 in: I.L. Horowitz (red.), *Power, Politics, and People: The Collected Essays of C. Wright Mills*. New York: Balantine.
- Mills, C.W. (1959). *The Sociological Imagination*. New York: Oxford University Press.
- Mul, J. de. (2002). *Cyberspace Odyssee*. Kampen: Klement.
- Nieuwbeerta, P. (1995). *The Democratic Class Struggle in Twenty Countries, 1945-1990*. Amsterdam: Thesis.
- Oakes, G. (1975). Introductory Essay. pp. 1-49 in: Max Weber, *Roscher and Knies: The Logical Problems of Historical Economics*. New York: Free Press.
- Schuyt, K. (2003). Jeugd, criminaliteit en geweld: Naar een interdisciplinair programma van onderzoek. pp. 83-99 in: K. Schuyt en G. van den Brink (red.), *Publiek geweld*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Seidman, S. (1994). *Contested Knowledge: Social Theory in the Postmodern Era*. Cambridge, MA: Blackwell.
- Spector, M. en M.I. Kitsuse (1977). *Constructing Social Problems*. Menlo Park, CA: Cummings.
- Spenner, K.I. (1998). Reflections on a 30-Year Career of Research on Work and Personality by Melvin Kohn and Colleagues. *Sociological Forum*, 13(1): 169-181.
- Stark, R. (2002). Physiology and Faith: Addressing the 'Universal' Gender Difference in Religious Commitment. In: *Journal for the Scientific Study of Religion*, 41(3): 495-507.
- Stark, R. en W.S. Bainbridge. (1985). *The Future of Religion: Secularization, Revival and Cult Formation*. Berkeley: University of California Press.
- Szirmai, A. (1986). *Inequality Observed: A Study of Attitudes towards Income Inequality*. Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen.
- Tiryakian, E.A. (1996). Three Metacultures of Modernity: Christian, Gnostic, Chthonic. In: *Theory, Culture and Society*, 13(1): 99-118.
- Turkle, S. (1995). *Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet*. New York: Simon & Schuster.
- Turner, J. (1992). The Promise of Positivism. pp. 156-178 in: S. Seidman en D.G. Wagner (red.), *Postmodernism and Social Theory: The Debate over General Theory*. Cambridge, MA: Blackwell.
- Wagner, P. (1994). *A Sociology of Modernity: Liberty and Discipline*. Londen: Routledge.
- Weber, M. (1948 [1919]). Science as a Vocation. pp. 129-156 in: H.H. Gerth en C. Wright Mills (red.), *From Max Weber: Essays in Sociology*. Londen: Routledge.
- Weber, M. (1949). *The Methodology of the Social Sciences*. New York: Free Press.
- Weber, M. (1978 [1921]). *Economy and Society (Two Volumes)*. Berkeley/Los Angeles: University of California Press.
- Weijters, G. en P. Scheepers. (2003). Verschillen in sociale integratie tussen etnische groepen: Beschrijving en verklaring. In: *Mens en Maatschappij*, 78(2): 144-157.
- Wilterdink, N. (2003). De genetische grondslagen van menselijk samenleven (besprekingsartikel). In: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 30(3): 413-428.
- Winch, P. (1958). *The Idea of a Social Science and Its Relation to Philosophy*. Londen: Routledge.

- Witte, H. de en J. Billiet. (1999). Economic and Cultural Conservatism in Flanders. In: Search of Concepts, Determinants and Impact on Voting Behaviour. pp. 91-120 in: H. de Witte en P. Scheepers (red.), *Ideology in the Low Countries: Trends, Models and Lacunae*. Assen: Van Gorcum.
- Wright, E.O. (1979). *Class Structure and Income Determination*. New York: Academic Press.
- Wright, E.O. (1989). Reflections on Classes. pp. 49-77 in: E.O. Wright en U. Becker (red.), *The Debate on Classes*. Londen: Verso.
- Zijderveld, A.C. (1970). *The Abstract Society: A Cultural Analysis of Our Time*. Garden City, NY: Doubleday.

